

Εθνική και κοινωνική συνείδηση στη διασπορά: Ο Ελληνικός Σύνδεσμος Μεταλλωρύχων στη Νότια Αφρική 1905 - 1920

Βαγγέλης Μάντζαρης

Παρότι τα τελευταία χρόνια η ελληνική ιστοριογραφία πλουτίστηκε από καινούργιες θεωρητικές και εμπειρικές μελέτες για το εργατικό κίνημα και τις πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του,¹ πολύ ελάχιστη – αν όχι ανύπαρκτη – είναι η έρευνα πάνω στην ιστορία και πρακτική των Ελλήνων εργατών και των οργανώσεών τους στις χώρες μετανάστευσης. Είναι άγνωστο, για παράδειγμα, ότι ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων γουναράδων στην Αμερική αποτελούσε «παράρτημα» του Κομμουνιστικού Κόμματος των ΗΠΑ² ή ότι οι Έλληνες αποτελούσαν το κυριότερο εργατικό στρώμα σε χώρες σαν την Αίγυπτο κατά την περίοδο 1860 - 80³ και το Σουδάν στις αρχές του 20ού αιώνα.⁴

Ζώντας μέσα σε κοινωνικούς σχηματισμούς με διάφορους βαθμούς καπιταλιστικής ανάπτυξης, η ελληνική εργατική τάξη δρούσε κύρια κατά δύο τρόπους: (α) Σαν μια εθνική οντότητα της οποίας τα κοινά γλωσσικά ή θρησκευτικά χαρακτηριστικά και οι κοινές παραδόσεις αποτελούσαν τους βασικούς ενωτικούς μοχλούς αναφοράς, όπως π.χ. στην περίπτωση της Αιγύπτου ή του Σουδάν, όπου η «εθνική συνεί-

1. Αναφέρομαι βασικά στις εργασίες των Μοσκόφ, Λεονταρίτη, Ελεφάντη, Λιθιεράτου, που κύρια συμπληρώνουν τις πρωτοπόρες ιστορίες των Μπεναρόγια και Κορδάτου.

2. Δες C. C. Moskos, *Greek Americans: Struggle and Success*, Prentice Hall, 1980.

3. Δες Αχιλλέα Παχτίκου, *Εικονογραφημένη Αφρική*, τόμος Β', 1938.

4. Δες Μητροπολίτου Νουβίας Νικολάου Ευαγγελίδου, *Ιστορία του εν Σουδάν Ελληνισμού*, βιβλίο που τυπώθηκε από το Πατριαρχικό Τυπογραφείο Αλεξανδρείας, το 1925.

δηση» δημιούργησε με μεγάλη επιτυχία το θεσμό των «κοινοτήτων», έχτισε εκκλησίες και σχολεία και προσπάθησε να δυναμώσει με κάθε τρόπο τη σχέση ανάμεσα σε «διασπορά» και «εθνικό κέντρο». (8) Σαν μια κοινωνική ομάδα με ειδικά οικονομικά και πολιτικά χαρακτηριστικά, μ' άλλα λόγια σαν μια προέκταση της ντόπιας εργατικής τάξης ή σαν «υποσύνολο» της, όπως έγινε σε μεγάλο βαθμό στην Αμερική όχι μόνο με τους γουναράδες αλλά και με τους εργάτες των σιδηροδρόμων.⁵

Το άρθρο μας θα δείξει ότι στην περίπτωση των εργατών στα μεταλλωρυχεία της Νότιας Αφρικής και τα δύο αυτά στοιχεία αποτέλεσαν τους βασικούς μοχλούς δράσης. Από τη μια μεριά, δηλαδή, οι Έλληνες εργάτες στη Νότια Αφρική συσπειρώθηκαν γύρω απ' τους θεσμούς που δημιουργήθηκαν από τους ίδιους τους πρώτους Έλληνες μετανάστες, κι από την άλλη παράλληλα οργανώθηκαν σε μια κοινωνική ομάδα με σκοπό να παλέψουν για τα συμφέροντά τους, που, σε συγκεκριμένες ιστορικές περιόδους, τους έφεραν αντιμέτωπους όχι μόνο με τους καπιταλιστές της εποχής, αλλά και με την ίδια την εργατική τάξη ή ομάδες της. Ας αρχίσουμε όμως με μια μικρή ιστορική αναδρομή για να δούμε κάτω από ποιες συνθήκες οι Έλληνες μεταλλωρύχοι έφτασαν στο Τρανσβαάλ αυτή την περίοδο.

α) Μια μικρή ιστορική αναδρομή: Οι Έλληνες μεταλλωρύχοι στο Τρανσβαάλ

Οι πρώτοι Έλληνες μετανάστες στη Νότια Αφρική έφτασαν περίπου το 1840 ή 1850. Οι περισσότεροι ήταν ναυτικοί που ξεμπάρκαραν για διάφορους λόγους, κύρια στην περιοχή του Καίηπ Τάουν.⁶ Μαζική μετανάστευση θέβαια άρχισε πολύ αργότερα, κύρια μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο και τη Μικρασιατική καταστροφή,⁷ αλλά κατά την περίοδο του 1902 υπήρχαν περίπου 1000 Έλληνες στο Καίηπ Τάουν. Οι πιο πολλοί ήταν φυγάδες από το Τρανσβαάλ λόγω του

5. Δες Σ. Γ. Κανούτα, *Ελληνοαμερικανικός Οδηγός 1911*, που εκδόθηκε από τον ίδιο συγγραφέα στη Νέα Υόρκη.

6. Δες *The Greeks in Cape Town 1890 - 1923: A History*, που γράφτηκε από το συγγραφέα του παρόντος για το UCT History Workshop, Καίηπ Τάουν, 1978.

7. Δες Ε. Α. Mantzaris, *The Social Structure and the Process of Assimilation of the Greek Community in South Africa*, αδημοσίευτη εργασία (M. Soc. Sci. Sociology), UCT, 1978.

πολέμου ανάμεσα στην Αγγλία και στον αυτόχθονα πληθυσμό των Μπόερς.

Μετά τον πόλεμο, οι δύσκολες συνθήκες που δημιουργήθηκαν στην Επαρχία του Ακρωτηρίου οδήγησαν τους περισσότερους Έλληνες στο Τρανσβαάλ, όπου το ιμπεριαλιστικό κεφάλαιο είχε διεισδύσει από την περίοδο του 1880 κι είχε δημιουργήσει ένα σχηματισμό που χαρακτηριζόταν από καθαρές καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής. Από τη μια μεριά, ο προκαπιταλιστικός τρόπος παραγωγής στον αγροτικό τομέα αδυνατούσε να απορροφήσει μια μεγάλη φτηνή μάζα εργατικών χεριών που η μόνη τους ελπίδα για εύρεση δουλειάς ήταν τα ορυχεία,⁸ από την άλλη, όμως, η ύπαρξη ειδικευμένων ή ημι-ειδικευμένων εργατών ήταν ένα γεγονός που δεν μπορούσε να διαφύγει την προσοχή των μεγάλων εταιριών.⁹ Παρότι η μεγάλη μάζα των μαύρων μεταλλωρύχων που «μετανάστευσαν» από τις αγροτικές περιοχές αποτέλεσε το ανειδίκευτο προσωπικό των μεταλλείων, μια μεγάλη μάζα λευκών εργατών έπαιξε επίσης το ρόλο ανειδίκευτης εργατικής δύναμης και κύρια προερχόταν από τους ιθαγενείς Μπόερς.¹⁰

Ο μισθός των λευκών ανειδίκευτων ήταν αισθητά ψηλότερος από το μισθό των μαύρων, αλλά υπολειπόταν σε μεγάλο βαθμό του μισθού των ειδικευμένων και ημι-ειδικευμένων λευκών εργατών, ανάμεσα στους οποίους συγκαταλέγονταν και πολλοί Έλληνες.¹¹

Αν και η μετανάστευση 40.000 Κινέζων εργατών στο Τρανσβαάλ δημιούργησε τεράστια προβλήματα, όχι μόνο στους ντόπιους καπιταλιστές αλλά και στην εργατική τάξη,¹² οι Έλληνες ήταν οι μόνοι «Ευρωπαίοι» μεταλλωρύχοι που συνέχισαν να «μεταφέρονται» απ' το Καίμπ για να καλύψουν τα κενά των «ειδικευμένων».

Θεωρούνταν ιδιαίτερα ανθεκτικοί στη «φθίση των μεταλλείων»¹³ και γι' αυτό το λόγο έπαιρναν μισθούς που έφταναν τις 30 ή 40 λίρες το

8. Δες C. Bundy, «The Emergence and Decline of a South African Peasantry», στο *African Affairs*, Vol. 71, No 258, 1972.

9. Δες S. H. Frankel, *Capital Investment in Africa: Its Course and Effects*, Oxford UP, 1938.

10. Δες R. Davies, «Mining Capital, the State and Unskilled White Workers in South Africa 1901 - 1913», στο *Journal of Southern African Studies*, Vol. 3, No 1, 1976.

11. Δες *Report of the Transvaal Labour Commission*, για τα χρόνια 1910, 1911, 1912 και 1913.

12. Δες D. Denoon, «The Transvaal Labour Crisis 1901 - 1906», *Journal of African History*, Vol. XI, No 2, 1968.

13. Δες την ομιλία του Dr. Gregory στο *Miners' Phthisis Commission* του 1906. Ακόμα *Reports of the Transvaal Labour Commission*, London, 1904.

μήνα,¹⁴ ποσό που για πολλούς θεωρείται υπερβολικό ακόμα και σήμερα. Με 40 λίρες εκείνη την εποχή μπορούσε κανείς να αγοράσει ένα μικρό μαγαζί με αρκετό εμπόρευμα ή ένα ραφείο με εξασφαλισμένη πελατεία.¹⁵ Αυτή η τεράστια διαφορά μισθού των «ξένων» ειδικευμένων εργατών στα μεταλλωρυχεία του Τρανσβαάλ σημαίνει ότι σε ένα μεγάλο βαθμό η εργατική τάξη στη Νότια Αφρική δεν ήταν μόνο διασπασμένη φυλετικά (υπήρχαν, για παράδειγμα, ξεχωριστά δωμάτια για λευκούς και μαύρους εργάτες), αλλά υπήρχαν και βασικές οικονομικές διαφοροποιήσεις, μια και οι «μετανάστες-εργάτες» που έρχονταν στο Τρανσβαάλ με υπογραμμένα «συμβόλαια» αποτελούσαν σε μεγάλο βαθμό μια «εργατική αριστοκρατία». Αυτό το γεγονός σε άλλη περίπτωση θα συνεπαγόταν αποχή αυτών των εργατών από πολιτικο-ιδεολογική ή οικονομική πάλη· όπως θα δούμε, όμως, παρακάτω, αυτή η υπόθεση δεν επαληθεύτηκε στην περίπτωση των Ελλήνων εργατών, και τούτο το γεγονός είναι συνδεδεμένο με την ύπαρξη μιας μαχητικής και προωθημένης ηγεσίας.

β) Οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης

Οι πρώτες προσπάθειες οργάνωσης των Ελλήνων εργατών στα μεταλλωρυχεία θα πρέπει να ιδωθούν σε απόλυτη συνάρτηση με τις οικονομικές τους προοπτικές και σχέσεις μέσα στην παραγωγική διαδικασία των τόπων δουλειάς τους, την κοινωνική τους προέλευση, καθώς επίσης και τις σχέσεις τους με την Ελληνική Κοινότητα του Τρανσβαάλ και τους συναδέλφους τους εργάτες. Σχετικά με την κοινωνική τους προέλευση, θα πρέπει να σημειώσουμε ότι κατά την περίοδο που εξετάζουμε οι Έλληνες οι οποίοι δούλευαν στα ορυχεία στην πραγματικότητα δεν ήταν ειδικευμένοι εργάτες, αλλά πληρόνονταν σαν τέτοιοι και ήταν υποχρεωμένοι να παρουσιάζουν τη δουλειά και παραγωγή ειδικευμένων εργατών.

Οι περισσότεροι απ' αυτούς ήταν χρεωκοπημένοι μικρομαγαζάτορες που άρπαζαν την ευκαιρία που παρουσιάστηκε, με την έλλειψη «ειδικευμένων», προσπαθώντας να σωθούν οικονομικά.¹⁶ Οι περισσό-

14. Δες «Transvaal Indigency Commission», *T.G.* 11, 1908, σελίδες 98 - 100, «Transvaal Labour Commission», στο ίδιο.

15. Δες F. Behrman, *My 50 Years in the Transvaal*, Γιοχάνεσμπουργκ, Καγος, 1958.

16. Δες Κ. Γ. Νικολαΐδη, *Οδηγός των Ελληνικών Παροικιών της Νοτίου Αφρικής*, Εκδόσεις «Νέα Ελλάς», Γιοχάνεσμπουργκ, 1923, σελίδες 399 - 401.

τεροι απ' αυτούς ήταν από την Κρήτη και τη Νεάπολη Βοΐου, και μόνο λίγοι, μετρημένοι ίσως στα δάχτυλα, επέζησαν για να διασώσουν την ιστορία τους, μια και η μεγάλη πλειοψηφία τους πέθανε από τη «φθίση των μεταλλείων». ¹⁷ Το γεγονός ότι γίνονταν δεκτοί από τις ιατρικές αρχές των ορυχείων και τους καπιταλιστές, ήταν βασισμένο αφενός στη λαθεμένη διάγνωση ότι είναι ανθεκτικοί στη «φθίση» και αφετέρου στην έλλειψη άλλων «Ευρωπαϊών» μεταλλωρύχων που αναλάμβαναν το «δύσκολο μέρος» (εξόρυξη μετάλλων), το οποίο ήταν έτοιμοι να αναλάβουν οι Έλληνες. ¹⁸

Οι πρώτες οργανωτικές προσπάθειες για τη συσπείρωση των Ελλήνων μεταλλωρύχων έγιναν το 1902, όταν ένας νεαρός μεταλλωρύχος, ο Δημήτρης Σπανός από την Αράχωβα, προσπάθησε, χωρίς επιτυχία όμως, να ενώσει τους Έλληνες εργάτες σε σωματείο. Δεν υπάρχει γραπτή πηγή για τις προσπάθειες αυτές, αλλά τρεις πρωτοπόροι μετανάστες που έζησαν την περίοδο που ακολούθησε επιβεβαίωσαν την ιστορική αλήθεια της προσπάθειας. Οι πρωτοπόροι αυτοί επιβεβαίωσαν ότι η εντύπωση που είχε αφήσει ο Σπανός στο Γιοχάνεσμπουργκ ήταν αυτή του προωθημένου σοσιαλιστή που προσπάθησε να οργανώσει τους Έλληνες εργάτες σε «συνδικάτο». ¹⁹ Οι προσωπικές προσπάθειες του Σπανού για την οργάνωση δημιούργησαν μια καινούργια ατμόσφαιρα ετοιμότητας.

Η φήμη του Σπανού σαν πρωτοπόρου οργανωτή απλώθηκε όχι μόνο ανάμεσα στους Έλληνες, αλλά και τους ξένους εργάτες, που μιλούσαν με σεβασμό και εκτίμηση για τις ατέλειωτες προσπάθειες του Σπανού να τους οργανώσει. Για πολλούς το όνομά του θύμιζε ήρωα στα επόμενα δύσκολα χρόνια. ²⁰

Ο Σπανός έφυγε από το Γιοχάνεσμπουργκ για το Λορέντζο Μάρκες της Μοζαμβίκης, αλλά δεν υπάρχουν γραπτά ιστορικά στοιχεία που να αποδεικνύουν τους λόγους της μετανάστευσής του. Έφυγε από το Τρανσβαάλ στα τέλη του 1902 και άνοιξε ένα πρακτορείο περιοδικών

17. Οι στήλες της *Νέας Ελλάδος*, πρώτης ελληνικής εφημερίδας στη Νότια Αφρική (έτος ίδρυσης 1913), είναι γεμάτες από ονόματα «φθισιάντων νεκρών» κατά την περίοδο 1914 - 1930.

18. Συνέντευξη με τον πρωτοπόρο μετανάστη Αθανάσιο Αθανασόπουλο (έφτασε στη Ν. Αφρική το 1905), Γιοχάνεσμπουργκ, Νοέμβρης, 1978.

19. Οι πρωτοπόροι ήταν οι Α. Αθανασόπουλος, Μ. Μανόπουλος και Γ. Κωνσταντινίδης. Ο Μανόπουλος εργάστηκε κοντά στον Θανάση Πουρνάρα, πρωτοπόρο Έλληνα σοσιαλιστή που γνώριζε τις προσπάθειες του Σπανού από πολύ κοντά.

20. Συνέντευξη με τον Μ. Μανόπουλο, Πρετόρια, Νοέμβρης, 1978.

και εφημερίδων στη Μοζαμβίκη που περιγράφηκε το 1922 από τον περιηγητή Νικολαΐδη ως εξής:

«...Οι Έλληνες στην πόλη βρίσκονται σε καλή (οικονομική) κατάσταση. Τα καταστήματά των είναι τα καλύτερα όλων. Βεβαίως, το αδαμάντινο παράδειγμα είναι το κατάστημα του Κου Δημητρίου Σπανού, το μόνο εις το είδος του εις όλην την χώραν. Είναι το κέντρον όπου η διεθνής κοινωνία της πόλεως αγοράζει τα βιβλία, και εφημερίδας. Το κατάστημα αποτελεί το κέντρον όλων των διερχομένων ανωτέρων τάξεων...».²¹

Ο Σπανός δεν έχασε την επαφή του με το εργατικό κίνημα της Νότιας Αφρικής και το σοσιαλιστικό της κίνημα. Διακινούσε την εφημερίδα «Διεθνής» («International») της Διεθνικιστικής Σοσιαλιστικής Λίγκας (ISL) από το 1915 μέχρι το 1924, οπότε είχε ονομαστεί Κομμουνιστικό Κόμμα της Νότιας Αφρικής.²²

Αυτό που δεν κατόρθωσε ο Σπανός το κατάφεραν δύο άλλοι εργάτες μεταλλείων, ο Θανάσης Πουρνάρας, που δούλεψε στα μεταλλεία χρυσαφιού από το 1905 ως το 1907 και ήταν σοσιαλιστής από τον καιρό που ήρθε απ' την Ελλάδα, κι ο Κουτσόλης. Οι δυο τους ίδρυσαν το σύλλογο «Ελληνικός Σύνδεσμος Μεταλλωρύχων». Η ακριθής ημερομηνία της ίδρυσης του συλλόγου δεν είναι επακριβώς γνωστή, αλλά οπωσδήποτε υπήρχε στους πρώτους μήνες του 1905.²³ Ο Κουτσόλης δούλευε στο χρυσορυχείο Langlaagte Deep, όπως κι ο Πουρνάρας, και ταυτόχρονα ήταν ο κύριος οργανωτής αθλητικών αγώνων και πολιτιστικών εκδηλώσεων για τα οργανωτικά συνδικάτα στο Γιοχάνεσμπουργκ.²⁴ Το 1908 σκοτώθηκε από δυναμίτη που εξερράγη πριν την ώρα του κατά τη μεσημεριανή διακοπή της παραγωγικής διαδικασίας.²⁵

21. Νικολαΐδης, στο *ίδιο*, σελίδα 205.

22. Δες E. A. Mantzaris, «The Promise of the Impossible Revolution: The Cape Town Industrial Socialist League 1918 - 1921», στο *Studies in the History of Cape Town*, Vol. 4, UCT, Center for African Studies. Για τη διακίνηση της *International*, συνεχόμενα φύλλα από το 1915 μέχρι το 1924, σελίδα 2. Ο τίτλος της στήλης ανέφερε τα μέρη και πρακτορεία από τα οποία διειθότο η εφημερίδα της Λίγκας.

23. Συνέντευξη με Α. Αθανασόπουλο που ήρθε τον Ιούνιο του 1905. Ο σύλλογος προϋπήρχε.

24. Δες *Rand Daily Mail*, 14/4/1906.

25. Δες *South African News*, 31/1/1908.

Ο θάνατος του Κουτσόλη και η στροφή του Πουρνάρα προς άλλη επαγγελματική κατεύθυνση είχαν ως αποτέλεσμα να διογκωθούν τα προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες μεταλλωρύχοι και ο σύλλογός τους. Ο Σύνδεσμος Μεταλλωρύχων του Τρανσβαάλ (ΤΜΑ) που δημιουργήθηκε το 1902, ύστερα από μεγάλη απεργία στο μεταλλείο Crown Reef,²⁶ δεν ακολούθησε τις δυναμικές και ταξικές θέσεις των αγγλικών συνδικάτων της εποχής.²⁷ Αντίθετα, η οργανωτική του δομή καθώς και οι λειτουργίες και δραστηριότητές του είχαν τη μορφή συντεχνιακού συνδικάτου.²⁸ Η αληθινή φύση του ΤΜΑ μπορεί να γίνει αντιληπτή από το γεγονός ότι μέλη του μπορούσαν να γίνουν μόνο λευκοί αγγλόφωνοι που είχαν πιστοποιητικά «δυναμιτιστή» (αυτού δηλαδή που μπορούσε να τοποθετεί δυναμίτες στο μεταλλείο). Το πιστοποιητικό δινόταν από τον Επιθεωρητή των μεταλλείων.²⁹ Οι Έλληνες, σύμφωνα με τα παραπάνω, μπορούσαν να γίνουν μέλη του συλλόγου, αλλά κανείς δεν ενώθηκε με το ΤΜΑ.³⁰ Αυτό το γεγονός δεν φανερώνει έλλειψη «συνδικαλιστικής συνείδησης», όπως θα δούμε παρακάτω, αλλά ήταν αποτέλεσμα της στάσης του ΤΜΑ, και κύρια των Άγγλων συνδικαλιστών, προς τους «εργάτες-μετανάστες», και κύρια αυτούς που προέρχονταν από τον μεσογειακό χώρο και ήταν δεμένοι με «συμβόλαιο».

Οι υλικές συνθήκες στο Τρανσβαάλ, για την περίοδο που εξετάζουμε, ήταν τραγικές. Όχι μόνο το κόστος ζωής είχε ανεβεί σημαντικά λόγω των τεράστιων φόρων στα εισαγόμενα είδη και τη μεγάλη έλλειψη καταναλωτικών αγαθών στη ντόπια αγορά, αλλά κύρια η υποαπασχόληση έδωσε την αφορμή στα συνδικάτα να πάρουν μια «αντιμεσογειακή στάση».

Το ΤΜΑ αντιλήφθηκε ότι η συνεχιζόμενη εισροή ειδικευμένων εργατών δημιουργούσε μια υπερπροσφορά εργασίας, που απειλούσε την προνομιακή οικονομική θέση των μελών του.

26. Για την απεργία, δες κύρια A. Mawby, *The Political Behaviour of the British Population of the Transvaal 1902 - 1907*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Witwatersvand, 1, 1969, σελίδες 238 - 239.

27. Δες H. Pelling, *A History of British Trade Unionism*, Harmondsworth, 1963, και H. A. Glegg, A. Fox and A. E. Thompson, *A History of British Trade Unions Since 1899*, Vol. 1: 1899, 1910, Oxford, 1964.

28. Δες E. Gitsham και J. F. Trembath, *A First Account of Labour Organisations in South Africa*, Durban, 1926.

29. Walker και Weinbren, *2000 Casualties: The Story of the S.A. Trade Unions*, TUCSA, 1961, Johannesburg.

30. Συνέντευξη με τον Α. Αθανασόπουλο.

Το συνδικάτο υποστήριξε ότι οι «μεσογειακοί εργάτες» με συμβόλαια έρχονταν στη χώρα με χαμηλότερους μισθούς από τους ήδη υπάρχοντες,³¹ πράγμα που, όπως έχουμε ήδη δείξει, δεν ευσταθεί στην περίπτωση των Ελλήνων. Από μια άποψη, η θέση του ΤΜΑ ήταν δικαιολογημένη. Η εισαγωγή Ιταλών εργατών με συμβόλαια όχι μόνο έφερε μείωση στους υπάρχοντες μισθούς των ημι-ειδικευμένων εργατών, αλλά αφύπνισε και τη «συντεχνιακή συνείδηση» των αγγλόφωνων εργατών των στοών των μεταλλείων. Το ΤΜΑ δεν δέχτηκε το σύστημα της εισαγωγής με «συμβόλαια» κι απαγόρευσε στα μέλη του να δουλεύουν με «Ιταλούς» στις στοές.³² Η άποψη αυτή άλλαξε στο Ferreira Mine, όπου οι μεταλλωρύχοι ψήφισαν ότι οι Ιταλοί είναι δεκτοί όταν κατάλαβαν ότι μια απεργία μπορούσε να οδηγήσει σε αδιέξοδο.³³

Εξάλλου, οι προοπτικές για την εύρεση δουλειάς σε άλλα μεταλλεία δεν ήταν ρόδινες εξαιτίας του γεγονότος ότι, παρά τον ανταγωνισμό μεταξύ τους, οι ιδιοκτήτες πάντα κρατούσαν μια συλλογική στάση απέναντι σε απεργούς.³⁴

Οι Έλληνες βρέθηκαν σε μια θέση που καθορίστηκε κύρια από την ύπαρξή τους μέσα στην παραγωγική διαδικασία. Ήταν «μεσογειακοί» εργάτες, ειδικευμένοι και ημιειδικευμένοι και κύρια με «συμβόλαια». Αν προσχωρούσαν στο ΤΜΑ θα έπρεπε να δεχτούν τις αρχές του και να πολεμήσουν ενάντια στη «μεταναστευτική εργασία», μ' άλλα λόγια θάπρεπε να στραφούν ενάντια στους εαυτούς τους. Η θέση τους έγινε ακόμα πιο δύσκολη όταν η υποαπασχόληση μεγάλωνε σταθερά, μιά και το ΤΜΑ, με τη βοήθεια του Εργατικού Συμβουλίου του Βιτθάτερσαντ (WTLC), μιας συνομοσπονδίας συντεχνιακών συνδικάτων, δήλωσε ότι ο αγώνας ενάντια στους «μετανάστες» θα έπαιρνε μεγαλύτερες διαστάσεις.³⁵ Το ΤΜΑ επιτέθηκε φραστικά και πρακτικά ενάντια στους εργάτες που δεν ενώθηκαν μαζί του και οι Έλληνες αποτελούσαν ένα μεγάλο μέρος «αγγλόφωνων» εργατών που περιλάμβανε αυτή η κατηγορία. Βέβαια, το πρόβλημα της έλλειψης Άγγλων εργατών μπορούσε εύκολα να λυθεί με την εισαγωγή νέων εργατικών χεριών από το Καίηπ, το Πορτ Ελίζαμπεθ ή το Ηστ Λόντον. Τα «εργατικά γραφεία» που βρίσκονταν σε λειτουργία αυτή την περίοδο βοηθούσαν

31. Δες εφημερίδα *Star*, 22/1/1903.

32. Δες εφημερίδα *Rand Daily Mail*, 2/11/1903.

33. Στην ίδια εφημερίδα, 4/11/1903.

34. Δες *Gitsham* και *Trembath*, στο ίδιο.

35. *Rand Daily Mail*, 4/11/1903.

τους ιδιοκτήτες γρήγορα, και αυτό ήταν μια από τις μεγαλύτερες ήττες του ΤΜΑ, μια και δεν μπορούσε να τα σταματήσει. Γι' αυτό το λόγο η οργάνωση ενός «εθνικού ελληνικού συνδικάτου» αποτέλεσε τη μόνη εναλλακτική λύση για τους Έλληνες εργάτες στο Γιοχάνεσμπουργκ, μια και το ΤΜΑ είχε δηλώσει ανοιχτά ότι η πολιτική του στρεφόταν ενάντια στους «μη Βρεταννούς εργάτες με συμβόλαια». ³⁶ Αυτή η εναλλακτική λύση (της ύπαρξης ενός «εθνικού» συνδικάτου) δεν είναι άγνωστη στην ιστορία του εργατικού κινήματος. Στην Αμερική και στην Αγγλία διάφορες εθνικές ομάδες δημιούργησαν δικά τους συνδικάτα. ³⁷

Στην Αμερική, Έλληνες εργάτες στα κάρβουνα και μεταλλωρύχοι οργανώθηκαν σε «εθνικά» συνδικάτα και αργότερα ακόμα και σε «τοπικά» συνδικάτα (π.χ. Κρητικοί και Ηπειρωτικοί Έλληνες). ³⁸ Μετά την ίδρυσή του, ο Σύλλογος Ελλήνων Μεταλλωρύχων άρχισε να παρουσιάζει σειρά μαθημάτων και διαλέξεων για τις ελληνικές πολιτικές υποθέσεις και αργότερα άρχισε να κάνει κοινά συμβούλια και διαλέξεις με την εθνικιστική οργάνωση «Ελληνισμός», παράρτημα της ομώνυμης οργάνωσης, που καθοδηγούνταν από τον Νεοκλή Καζάζη στην Ελλάδα. ³⁹ Ο Σύλλογος Ελλήνων Μεταλλωρύχων εξακολούθησε να δείχνει εθνικιστική τάση μια και ο Κουτσόλης δεν βρισκόταν πια στη ζωή και ο Πουρνάρας δεν είχε την προηγούμενη επιρροή του. Έτσι, ο σύλλογος έπαιξε βασικό ρόλο στις κοινοτικές και θρησκευτικές υποθέσεις, ιδιαίτερα όταν ο Θεόδωρος Ανανιάδης ανάλαβε τα ηνία της οργάνωσης και θεωρήθηκε σαν το ηγετικό στέλεχος της. Ήρθε στην Αφρική το 1903 σαν μεταλλωρύχος, από τα Στρέτζοβα των Καλαβρύτων, σε ηλικία 19 χρονών. Ο Νικολαΐδης σημειώνει στον βιογραφικό του οδηγό ότι ο Ανανιάδης ήταν μορφωμένος και γεμάτος «ωραίες ιδέες». Έλαβε την εκπαίδευσή του στο Διδασκαλείο Κερκύρας, προτού μεταναστεύσει στη Νότια Αφρική. ⁴⁰

Αναμείχτηκε για πρώτη φορά ενεργά στο κίνημα των Ελλήνων μεταλλωρύχων το 1908 και ήταν ο πρώτος που καθιέρωσε τη δημοκρατική ψηφοφορία μέσα στα πλαίσια του Συλλόγου για να παρθεί από-

36. Συνέντευξη με τους Α. Αθανασόπουλο και Μ. Μανόπουλο.

37. Για παράδειγμα, δες την ιστορική ανάλυση στο *Hosts, Immigrants and Minorities*, του Kenneth Lynn, Dawson, 1980.

38. Δες Moskos, στην ίδια σελίδα 14.

39. Συνέντευξη με τον Α. Αθανασόπουλο που παρευρισκόταν σε πολλές συναντήσεις των σωματείων.

40. Δες Νικολαΐδη, στο ίδιο, Β' Μέρος, σελίδα 105.

φαση που αφορούσε τη συμμετοχή των Ελλήνων εργατών στο γιορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς.

Αν και οι Έλληνες, μέσω του Συλλόγου τους, έλαβαν μέρος στις εργατικές διαδηλώσεις της Πρωτομαγιάς το 1905 και 1906, τα «αγγλόφωνα» συνδικάτα δεν περιελάμβαναν το όνομα του Ελληνικού Συλλόγου στα ρεπορτάζ που έστελναν στις τοπικές εφημερίδες. Πολλοί Έλληνες μεταλλωρύχοι αισθάνονταν ότι το γεγονός αυτό τους υποθίβαζε σε «εργάτες δεύτερης διαλογής», σύμφωνα με την άποψη των εργατικών συνδικάτων του Γιοχάνεσμπουργκ, και ότι το καλύτερο θα ήταν να μην επαναληφθεί η συμμετοχή των Ελλήνων εργατών στις μελλοντικές διαδηλώσεις. Υπήρχαν όμως διχογνωμίες, κύρια απ' τη μεριά του Πουρνάρα, που πίστευε ότι η συμμετοχή στις διαδηλώσεις ήταν πολύ χρήσιμη από πολλές απόψεις.⁴¹ Ο Ανανιάδης έθεσε το θέμα σε ανοιχτή ψηφοφορία και η πλειοψηφία πήρε τη θέση, παρά τις αντιδραστικές θέσεις του ΤΜΑ και των άλλων συνδικάτων, οι Έλληνες εργάτες να συμμετέχουν μαζικά στις μελλοντικές εκδηλώσεις για την 1η του Μάη.⁴²

Ο Ανανιάδης ακόμα έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο σαν συνδεδετικός κρίκος ανάμεσα στους εργάτες και την ελληνική κοινότητα και στις εθνικιστικές ομάδες που λειτουργούσαν μέσα στα πλαίσια της τελευταίας. Η προσπάθειά του αυτή έγινε με κύριο σκοπό να κρατήσει τους μεταλλωρύχους μακριά από περιθωριακές δραστηριότητες, που αποτελούσαν τον κακό δαίμονα των Ελλήνων εργατών σε άλλα μέρη, όπως στις ΗΠΑ, όπου η έκλυτη ζωή, το χαρτοπαίγνιο και οι ιπποδρομίες ήταν οι κύριες μορφές διασκέδασης των Ελλήνων εργατών.⁴³

Ο Ανανιάδης ήταν ο κύριος σύνδεσμος του Συλλόγου στις σχέσεις του με την Ελληνική Κοινότητα και τις εθνικιστικές ομάδες και η συμμετοχή του έπαιξε ευεργετικό ρόλο στις καλές σχέσεις μεταξύ των οργανώσεων αυτών για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Αφού δούλεψε για μερικά χρόνια στα μεταλλωρυχεία, ξέροντας ότι έπασχε από «φθίση των μεταλλείων», ο Ανανιάδης δεν αποφάσισε να εγκαταλείψει τα μεταλλεία και να γίνει μικρομαγαζάτορας, όπως πολλοί, αλλά συνέχισε να εργάζεται στις στοές μέχρι το θάνατό του το 1921. Ο Νικολαΐδης εκφώνησε τον επικήδειο όπου ανέφερε ότι ο Ανανιάδης, παρά

41. Συνέντευξη με τον Μ. Μανόπουλο.

42. Συνέντευξη με τον Α. Αθανασόπουλο.

43. Ο Κανούτας περιγράφει με τα μελανότερα χρώματα την έκλυτη ζωή των Ελλήνων σιδηροδρομικών εργατών και μεταλλωρύχων στις διάφορες πολιτείες των ΗΠΑ. Δες Κανούτας, *στο ίδιο*, κύρια σελίδες 391 - 392.

το γεγονός ότι πέθανε μόνον 37 χρονών και χωρίς περιουσία, άφησε τεράστιο κενό λόγω της προσφοράς του προς τους Έλληνες μεταλλωρύχους, που θα ήταν οι πρώτοι που έπρεπε να θρηνήσουν το θάνατό του.⁴⁴

Στο μεταξύ νέες καταστάσεις στο εργατικό κίνημα και καινούργια προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Έλληνες εργάτες ανάγκασαν το Σύλλογο να αναπτύξει νέες μορφές οργάνωσης κι αγώνα.

γ) Η ταξική διάσταση

Η κατάσταση κατά την περίοδο 1912 - 14 άλλαξε ριζικά όχι μόνο για τους Έλληνες μεταλλωρύχους, αλλά και για την οικονομία του Τρανσβαάλ και της Νότιας Αφρικής γενικότερα. Απ' τη μεριά του Νοτιοαφρικανικού Κράτους έγινε μεγάλη αλλά χωρίς επιτυχία προσπάθεια για την απορρόφηση των λευκών που δεν είχαν σταθερή εργασία στις αγροτικές περιοχές. Από την άλλη μεριά, οι στρατιές ανέργων που είχαν κατασηκώσει έξω από τα αστικά κέντρα,⁴⁵ μαζί με τους άνεργους μεταλλωρύχους, δημιούργησαν μεγάλα προβλήματα «νόμου και τάξης» που είχαν σαν αποκορύφωμά τους «γενική απεργία» το 1913 που χτυπήθηκε σκληρά από την Κυβέρνηση. Η τελευταία κήρυξε στρατιωτικό νόμο με σκοπό να σταματήσει το «χάος» που δημιούργησε η ασταθής συμμαχία της λευκής εργατικής τάξης και του «λούμπεν-προλεταριάτου» και το κατόρθωσε με τη βοήθεια του Στρατού και της Αστυνομίας.⁴⁶ Το τεράστιο έλλειμμα στον προϋπολογισμό, σε συνάρτηση με μια οικονομική φιλοσοφία, οδήγησε μαθηματικά σε υπερπληθωρισμό και τελικά στη μεγάλη ανταρσία των στρατηγών των Μπόερς, ταυτόχρονα με το έναυσμα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.⁴⁷

Από την άλλη μεριά, οι Έλληνες εργάτες αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα, οικονομικά και υγειονομικά. Πολλοί πέθαιναν χωρίς να έχουν ξεκαθαρίσει τους λογαριασμούς με τις ασφαλιστικές εταιρίες, ενώ τα αφεντικά αγνοούσαν τα συμβόλαιά τους. Η γενική κατάσταση γινόταν ακόμα πιο τραγική, καθώς μια οργανωμένη δράκα τοκογλύφων

44. Νικολαΐδης, στο ίδιο, σελίδα 105, Β' Μέρος.

45. Για την περίοδο αυτή, η σημαντικότερη συλλογή ιστορικών γραφτών είναι του C. Van Onselen, *Johannesburg Jehus*, που πρόκειται να κυκλοφορήσει σύντομα.

46. Δες T. H. Davenport, *South Africa: A Modern History*, MacMillan, 1976.

47. Για τις οικονομικές βάσεις της «Μποέρικης εξέγερσης» του 1914, δες κύρια *Report of Judicial Commission of Inquiry into the Causes and Circumstances Relating to the Recent Rebellions in South Africa* (UC 42 - 1916).

εκμεταλλευόταν τις καυτές ανάγκες των μεταλλωρύχων που δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τα έξοδά τους απέναντι στις εταιρίες και τους ασφαλιστές. Για παράδειγμα, ένας Έλληνας μεταλλωρύχος, που έπασχε από «φθίση» και πληρωνόταν £8 σύμφωνα με το «Νόμο για τη Φθίση», δανείστηκε £25 από έναν τοκογλύφο θάζοντας για εγγύηση το μισθό τεσσάρων μηνών.⁴⁸ Άλλος φθισικός δανείστηκε £20 και πλήρωσε σε τέσσερις μήνες £25, ενώ ακόμα χρωστούσε £23 στον τοκογλύφο.⁴⁹

Η νομοθεσία ενάντια στους τοκογλύφους, που λειτουργούσε στο Καίηπ Τάουν πριν την Ένωση των Τεσσάρων Επαρχιών της Νότιας Αφρικής το 1910, δεν εφαρμόστηκε στο Τρανσβαάλ, κι έτσι οι τοκογλύφοι μπορούσαν να υποκαθιστούν τις τράπεζες στις συναλλαγές με ασθενείς που χρειάζονταν δάνεια επειγόντως. Μ' αυτό τον τρόπο, ενώ στην επαρχία του Καίηπ οι κρατικές υπηρεσίες μπορούσαν να περιορίσουν νομικά το φαινόμενο της τοκογλυφίας, στο Τρανσβαάλ η διαδικασία δανεισμού ήταν πολύ εύκολη. Παρ' όλα αυτά, ακόμα και στο Καίηπ Τάουν υπολογίστηκε ότι ένας τοκογλύφος κέρδιζε περίπου 300% πάνω στα χρήματα που δάνειζε για ολόκληρο το χρόνο.⁵⁰ Στο Γιοχάνεσμπουργκ οι εφημερίδες (ακόμα κι αυτές που για τα μάτια του κόσμου εναντιώνονταν στο καθεστώς της τοκογλυφίας) κέρδιζαν μικρές περιουσίες διαφημίζοντας τοκογλυφικά γραφεία που έγιναν δάνεια σε «φθισικούς» μεταλλωρύχους.⁵¹ Οι τοκογλύφοι πλησίαζαν φθισικούς Έλληνες και τους πρόσφεραν «δάνεια» που μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν σαν εγγύηση για την εισαγωγή σε ειδικά νοσοκομεία ή να σταλούν στις οικογένειές τους στην Ελλάδα.⁵²

Το 1910, με τις δραστηριότητες του Συλλόγου Ελλήνων Μεταλλωρύχων και κάτω από την ηγεσία του Ανανιάδη δημιουργήθηκε ένα Κεντρικό Ταμείο για τους «φθισικούς» Έλληνες μεταλλωρύχους. Όλα τα μέλη του Συλλόγου ήταν υποχρεωμένα να συμβάλλουν στην ανακούφιση των φθισικών συμπατριωτών τους και νέοι δωρητές που αντιπροσώπευαν την Ελληνική Κοινότητα πρόσφεραν τη βοήθειά τους. Ανάμεσά τους ο Πουρνάρας, οι αδελφοί Σταθάκη και ο Α. Αθανασόπουλος.⁵³ Μια εισφορά £1 απ' όλους τους Έλληνες μεταλλωρύχους

48. Δες το περιοδικό *South African Review*, 13/9/1912.

49. Εφημερίδα *Sunday Post*, 4 Σεπτεμβρίου 1912.

50. Στην ίδια εφημερίδα, σελίδα 8.

51. Στην ίδια εφημερίδα, σελίδες 3, 4, 8, 10.

52. Συνέντευξη με τον Α. Αθανασόπουλο.

53. Ο τελευταίος μάς έδωσε την πληροφορία.

λαμβάνονταν κάθε μήνα και χρησιμοποιόταν για κηδείες, εισιτήρια για την Ελλάδα, ανακούφιση των οικογενειών των πασχόντων ή για την πληρωμή των εξόδων νοσηλείας. Οι περισσότεροι Έλληνες εργάτες που είχαν επιστρέψει στην Ελλάδα δε λάβαιναν τα χρήματα που τους οφείλονταν λόγω της οργανωτικής αδυναμίας του «Συμβουλίου για τη Φθίση των Μεταλλείων» που δεν έστειλε στους ενδιαφερόμενους τα κατάλληλα χαρτιά για να υπογράψουν, ιδίως κατά την περίοδο 1913 - 18. Ο Ελληνικός Σύλλογος Μεταλλωρύχων έστειλε αντιπροσωπεία στο παραπάνω Συμβούλιο και αξίωσε την αποστολή χρημάτων σ' όσους τα δικαιούνταν. Παρότι αρχικά το Συμβούλιο δέχτηκε τη λύση που του προτάθηκε, στη συνέχεια η αδιαφορία του συνεχίστηκε, κύρια λόγω της ανθελληνικής στάσης των Βρετανών, μελών του Διοικητικού του οργάνου, που έβλεπαν με μεγάλη προσοχή το «Διχασμό» στο εθνικό κέντρο και τις προσπάθειες του Κωνσταντίνου να κρατήσει τη χώρα ουδέτερη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁵⁴

δ) Τα αίτια του θανάτου του Ελληνικού Συλλόγου Μεταλλωρύχων

Παρά το γεγονός ότι κατά την περίοδο 1914 - 18, που ήταν σημαντικά πληθωριστική, οι Έλληνες μεταλλωρύχοι έλαβαν αυξήσεις που ύψωσαν τους μισθούς τους κατά 55%,⁵⁵ η διεθνής κρίση και ο πόλεμος που χτύπησαν τη Νότια Αφρική είχαν τεράστιες συνέπειες για τα μεταλλεία: οι κυριότερες απ' αυτές ήταν η ανεργία και υποαπασχόληση. Ανεπίδεκτοι εργάτες δεν μπορούσαν να βρουν δουλειά,⁵⁶ ενώ τα συμβόλαια των ειδικευμένων που έληγαν δεν ανανεώνονταν στη συνέχεια. Οι Έλληνες χτυπήθηκαν πολύ απ' τη διαδικασία αυτή.⁵⁷ Ταυτόχρονα, λόγω της κρίσης, οι ειδικευμένοι μεταλλεργάτες έπρεπε να δεχθούν σημαντικές ελαττώσεις των μισθών τους από το 1920 και μετά.⁵⁸ και αυτός ήταν ακόμα ένας βασικός λόγος που οδήγησε τους

54. Δες εφημερίδα *Νέα Ελλάς*, 8/8/1916.

55. Δες Robert Davies, «Capital State and White Labour in South Africa 1900 - 1960: A Historical Materialist Analysis of Class Formation and Class Relations», *The Harvester Press*, 1979, σελίδες 146 - 147.

56. Στο ίδιο, σελίδα 149.

57. Συνέντευξη με τον Α. Αθανασόπουλο.

58. Davies, στο ίδιο, σελ. 152 - 154.

Έλληνες μεταλλωρύχους στο να εγκαταλείψουν τις στοές του Τρανσβαάλ.⁵⁹ Όπως έχουμε αναφέρει, η «φθίση» που χτύπησε τους περισσότερους Έλληνες έστρεψε τους υπόλοιπους προς άλλες εργασίες. Παράλληλα, η στάση των ιατρικών αρχών ως προς την ανθεκτικότητα των Ελλήνων στα ορυχεία άλλαξε ριζικά. Κατά την ακρόαση του «Συμβουλίου για τη Φθίση», ο κυβερνητικός ιατρικός αντιπρόσωπος McRheil υποστήριξε ότι οι Έλληνες αποτελούσαν μια απ' τις λιγότερο ανθεκτικές κατηγορίες εργατών, και ότι σε δυο χρόνια το περισσότερο η φθίση θα χτυπούσε κύρια τους «μεσογειακούς» εργάτες. Ο McRheil παρακίνησε τους ιδιοκτήτες να μην ανανεώσουν τα συμβόλαια των Ελλήνων.⁶⁰ Αυτοί οι λόγοι, σε συνδυασμό με την άρνηση των ιδιοκτητών των μεταλλείων να δώσουν δουλειά σε Έλληνες, λόγω της στάσης της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οδήγησαν στη σταδιακή απομάκρυνση των Ελλήνων απ' τα μεταλλωρυχεία. Μερικοί γύρισαν στην Ελλάδα, αλλά οι περισσότεροι, χτυπημένοι κιόλας απ' τη «φθίση», αγόρασαν υπόπεδα ή άνοιξαν μικρά καταστήματα.⁶¹ Οι λίγοι Έλληνες εργάτες ενώθηκαν με τη νέα οργάνωση «Φθισικοί Εργάτες» (Phthisis Men's Union). Ο λόγος ύπαρξης της καινούργιας οργάνωσης ήταν κύρια η συγκέντρωση χρημάτων για τα θύματα της αρρώστιας.⁶²

Οι Έλληνες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην οργάνωση και ο Πουρνάρας ήταν μια απ' τις κυριότερες πηγές ενέργειάς του. Ακόμα βοήθησε σημαντικά στο οικονομικό θέμα, μια και ήταν απ' τους κύριους χρηματοδότες που αγόρασαν το παλιό ξενοδοχείο Charlton όπου η οργάνωση δημιούργησε ένα μικρό εντευκτήριο για τους φθισικούς. Ένα εργαστήριο παπουτσιών σε μορφή «αυτοοργάνωσης» λειτούργησε στο εντευκτήριο όπως επίσης και ένα πλυντήριο, τα κέρδη των οποίων πήγαιναν στο κοινό ταμείο για τα θύματα της αρρώστιας. Ακόμα, μουσικά απογευματινά και ομιλίες που γίνονταν στο εντευκτήριο αποτελούσαν πόλο έλξης για την Ελληνική Κοινότητα.⁶³ Την ίδια εποχή, το «Συμβούλιο για τη Φθίση», που ήταν νομικά υποχρεωμένο να αποστέλλει βοήθεια στους ασθενείς φθισικούς στην Ελλάδα και στις οικογένειές τους κατά την περίοδο 1921, δεν αντεπεξήλθε στις υποχρεώσεις και για

59. Δες Νικολαΐδη, στο *ίδιο*, σελίδα 442.

60. Δες *Νέα Ελλάδα*, 24/8/1918, που κατηγορήσε τον McRheil για διπροσωπία, μια και δυο χρόνια προηγουμένως είχε υποστηρίξει δημόσια ότι οι Έλληνες αποτελούσαν την πιο «ανθεκτική κατηγορία» ενάντια στη «φθίση των μεταλλείων».

61. Συνέντευξη με τους Αθανασόπουλο και Μανόπουλο.

62. Συνέντευξη με τον Μ. Μανόπουλο.

63. Συνεντεύξεις με τους Μανόπουλο και Αθανασόπουλο.

δυο χρόνια μόνο μια Ελληνίδα χήρα κι ένα παιδί στάλθηκαν στην Ελλάδα με έξοδα του Συμβουλίου.⁶⁴ Ακόμα, δεν υπήρχε Έλληνας ανάμεσα στους 337 μεταλλωρύχους που έπασχαν από φθίση και έλαβαν χρηματική βοήθεια.⁶⁵ Δεν υπήρχαν συντάξεις ασθένειας για τους φθισικούς παρά το γεγονός ότι ο «Σύλλογος Νοτιοαφρικανών Μεταλλωρύχων» (καμιά σχέση με το ΤΜΑ), που καθοδηγείτο από το Κομμουνιστικό Κόμμα, είχε ξεκινήσει εκστρατεία μαζεύοντας υπογραφές για την επιδότηση των ασθενών.⁶⁶ Δεν υπάρχει μαρτυρία που να δείχνει ότι Έλληνες εργάτες έλαβαν ενεργό μέρος στις μαζικές απεργίες του 1913, αλλά υπάρχουν τουλάχιστο τρία ελληνικά ονόματα ανάμεσα σ' αυτά των τραυματισμένων (Χ. Μπούμης, Λουμπάρδας και Μανώλης Σούρος).⁶⁷ Βέβαια, δεν μπορούμε να συναγάγουμε σοβαρά συμπεράσματα για τυχόν σοβαρή ανάμιξη και δραστηριότητα Ελλήνων εργατών στα γεγονότα του 1913 απ' την ύπαρξη τριών Ελλήνων τραυματιών. Εκείνο που μπορούμε να κάνουμε, όμως, είναι μια γενική επισκόπηση της δραστηριότητας (πολιτικής και ιδεολογικής) των Ελλήνων μεταλλωρύχων και του Συλλόγου τους.

ε) Μερικά συμπεράσματα

Θα μπορούσαμε να συνοψίσουμε γράφοντας ότι ο Ελληνικός Συνδεσμος Μεταλλωρύχων ήταν οργάνωση που χαρακτηρίστηκε από συνδικαλιστική ή εργατική συνείδηση; Κι αν ναι, ποιος ήταν ο ρόλος της «εθνικής συνείδησης» σε συνάρτηση με τα παραπάνω; (Χρησιμοποιούμε τους όρους συνδικαλιστική και εργατική ταξική συνείδηση με την έννοια που τους χρησιμοποίησε ο Λένιν, που έγραψε ότι η συνδικαλιστική συνείδηση κύρια συνοδεύεται από οικονομική πάλη χωρίς την ύπαρξη του πολιτικού στοιχείου, ενώ η εργατική ταξική συνείδηση έχει για κύριο στόχο της την αντικατάσταση του υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος με ένα ανώτερο· και γι' αυτό το πολιτικό στοιχείο είναι διαλεκτικά δεμένο με την οικονομική πάλη των εργατών).⁶⁸

64. Δες *Report of the Miners Phthisis Board for the Period 1/4/1921 - 31/3/1922* και του *Miners Phthisis Medical Bureau for the Year Ended 31/7/1922*, Πίνακας VII.

65. Στο ίδιο, Πίνακας IX.

66. Δες γράμμα του J. Wordingham, γραμματέα του «Τομέα Φθίσης» της οργάνωσης, στην εφημερίδα του ΚΚΝΑ *International*, 23/9/21.

67. Δες εφημερίδα *Evening Chronicle*, 8/7/1913.

68. Οι θεωρητικές και πρακτικές θέσεις του Λένιν για τα συνδικάτα μπορούν να

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι οι Έλληνες μεταλλωρύχοι είχαν «συλλογική συνείδηση». Είχαν συνειδητοποιήσει ότι αποτελούσαν ένα «μέρος» της λευκής εργατικής τάξης στη Νότια Αφρική που είχε ειδική οικονομική μεταχείριση. Δεν αποτελούσαν αντικείμενο εκμετάλλευσης από τους καπιταλιστές στο βαθμό που αυτοί εκμεταλλεύονταν την υπερεργασία της μαύρης εργατικής δύναμης. Η συνειδητοποίηση της ταξικής τους θέσης και της εκμετάλλευσής τους από το κεφάλαιο έγινε κάτω από τραγικές συνθήκες, μια και οι μικρές περιουσίες που κερδήθηκαν στις «στοές» του Τρανσβαάλ εξανεμίστηκαν στα νοσοκομεία και στις ιδιωτικές κλινικές του Γιοχάνεσμπουργκ.

Απ' την άλλη μεριά, οι τακτικές και ταξικές συμμαχίες που θα μπορούσαν να ευδοκιμήσουν και να οδηγήσουν τους Έλληνες μεταλλωρύχους σε καινούργιες ιδέες και δραστηριότητες, δεν έγιναν δυνατές λόγω της «αντιμεσογειακής», «αντιμεταναστευτικής» τάσης της αγλόφωνης εργατικής αριστοκρατίας. Παράλληλα, η Ελληνική Κοινότητα βοήθησε με πολλούς τρόπους το Σύνδεσμο και πολλούς αρρώστους μεταλλωρύχους με διάφορους τρόπους, και η στάση αυτή δημιούργησε μια πιο δυνατή σχέση συναδερφικότητας και εθνικής ενότητας απ' αυτή της συναδερφικής ή ταξικής αλληλεγγύης. Παρά το γεγονός ότι οι πρωτεργάτες του Ελληνικού Συνδέσμου Μεταλλωρύχων ήταν καθαροί ριζοσπάστες/σοσιαλιστές, η ανάδειξη του εθνικιστή Ανανιάδη και οι αγαθές σχέσεις με την Ελληνική Κοινότητα και τις εθνικιστικές οργανώσεις οδήγησαν το Σύνδεσμο σε μια «εθνική» παρά ταξική ή συνδικαλιστική συνείδηση.

Παρ' όλα αυτά, η σύμπραξή του με τις υπόλοιπες ριζοσπαστικές οργανώσεις, κατά την περίοδο της μεγάλης επιδημίας της φθίσης, και η σταθερή του συνεργασία με τη «συνεταιριστική ιδέα» του ξενοδοχείου Charlton δείχνουν ότι η συνύπαρξη μιας «συνδικαλιστικής» και μιας «εθνικής» συνείδησης, μ' άλλα λόγια μιας «διττής» συνείδησης, ήταν το κύριο χαρακτηριστικό του Συνδέσμου μέχρι την περίοδο της σταδιακής του εξαφάνισης.

βρεθούν στα άρθρα του «Για τις απεργίες» και «Τι να κάνουμε;», που έχουν κυκλοφορήσει και σε αλληπάλληλες ελληνικές εκδόσεις.